

ОДУХОТВОРЕННЯ СВІДОМОСТІ ПРОЧАНИНА В «МАНДРАХ...» В. ГРИГОРОВИЧА-БАРСЬКОГО

Творчість Василя Григоровича-Барського, все ще не є постійним об'єктом системних досліджень літературознавців, хоча увага до неї постійно посилюється.

Так, В. Шевченко у статті «Славетний мандрівник» пише, що автор «Мандрів...» настільки вдало описував ті місця, де побував, що їх «...можна вважати географією Східної частини Середземномор'я...» [Шевченко 1990: 2].

О. Булгак відзначив і особливу духовну наснаженість твору: «*Це твір просвітителя й гуманіста, чії прагнення були спрямовані на піднесення культурно-освітнього рівня рідного народу, на прославлення людської особистості*» [Булгак 2001: 120].

А Орест Субтельний у передмові до «Мандрів по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік» наголосив і на тому, що Василь Григорович-Барський виявився дуже допитливим та уважним до життя різних народів і країн Європи, Африки, Азії. Там само дослідник назвав: «*Особливо цікавими ті місця щоденника Барського, де йдеться про самого автора*», про чари і «...силу його характеру» [Субтельний 2000: 8].

І справді світ знає багатьох мандрівників-дослідників. Узяти хоча б імена, М. Поло, Ібн-Батути та десятки інших. Їхні подорожі нерідко розтягувалися на довгі роки, і ці люди долали тисячі кілометрів, відвідували десятки країн і залишали нащадкам і їхні первісні враження, і справді цінні наукові спостереження та висновки.

Та неперевершеним «рекордсменом» у цій діяльності людства все ще залишається наш земляк Василь Григорович Григорович-Барський: він і подорожував найдовше (майже все його свідоме життя – 24 роки, чим перевершив навіть двадцятилітні поневіряння самого легендарного Одиссея) та й описав усе побачене та усвідомлене чи не найбільш вдало: від емоцій і найвищих захоплень до найглибших роздумів.

І все те сталося не так, як гадалося – природно, невимушено й незаплановано, бо не за рекордами й не враженнями та роздумами пішов цей чоловік за межі своєї країни, а скоріше з горя.

Спочатку Василь, почув про намір свого приятеля поїхати за кордон, (всупереч батьковій волі) також вирішує податися до Львова. Там він хотів не тільки вчитися, а й знайти тих, лікарів, про яких ішла вже гучна слава по Європі і які, як він сподівався, можуть цілити йому дуже хвору й болючу ногу, що завдавала тяжких страждань: *«не сподівався вже вилікуватися»* [Григорович-Барський 2000: 15].

Другим поштовхом до поїздки за кордон стала справді особлива жага знань, котрі хотілося хворому молодикові використати на добро собі і людям. До того ж цей великий потяг підкріплювався неабиякими обдаруваннями й схильністю саме до глибокого усвідомлення життя людей і природи – він вирушив у поїздку *«...із тієї ж таки причини, а найбільше – заради лікування ноги, бо чув, що там є добрі лікарі»* [Григорович-Барський 2000: 15].

І як тільки Василь з горем пополам зіп'явся на обидві ноги, нестримна жадоба до знань погнала його по світу й прагненням відвідати нові, незнайомі ще місця, і з бажанням подякувати Богові та поклонитися святиням Палестини та Ізраїлю. А головне, з готовністю здолати будь-які перешкоди, виконуючи найчорнішу роботу задля грошей на подальше подорожування.

На перших етапах мандрів автор ще не знав, як *«солодко мандрівникові згадувати його подорож...»*, але вже тоді він зрозумів і переконався – *«... ніде щира приязнь так не пізнається, як у мандрах...»* [Григорович-Барський 2000: 12].

Саме з цього моменту й розпочалося справжнє одухотворення й мандрування, і роздумів, і дій та вчинків автора – він зрозумів найважливіше: людина не може бездумно й відособлено насолоджуватися побаченим, пізнаним чи здобутим – вона має ділитися своєю радістю з іншими; людина не повинна просто мислити, говорити й діяти без думки про те, на що буде все те спрямованим – на добро чи на зло іншим.

Так дійсно розпочалося справжнє одухотворення самого сенсу подорожі, хоча в дорозі Василь Григорович не раз поводив себе як пересічний «турист» усіх віків і народів.

Так, перебуваючи в ліванських горах (вересень 1728 року), він замалювавши відомі ліванські кедри, записав: *«На тих великих кедрах залізом вирізьблено на корі імена різних людей, різними мовами: гебрайською, грецькою, латиною, італійською, іспанською, англійською, арабською, а одне ім'я було слов'янське: його написав якийсь сербин Яків 1702 року... Тут і я вирізав ножем недостойне своє ім'я»* [Григорович-Барський 2000: 203].

Перші сторінки, навіть перші десятки сторінок рясніють повідомленнями мандрівника про його сильні емоції та стани здивування й захоплення від побаченого на чужині, зокрема в Угорщині: *«Я дуже дивувався...»* [Григорович-Барський 2000: 25]; *ми «чудувалися вельми»* [Григорович-Барський 2000: 30] – (про цісарський собор). Та нейтральні констатації емоційних станів закінчуються тоді, коли він дізнається про реальних творців тих див, що потрясли мандрівника.

Одним з перших таких епізодів став роздум про життя аракамів та про їхню відданість вірі: *«...у них така тверда віра: не лише католикам, а й грекам та русинам, які приходять із незнаних країв, вони забороняють вхід. Я ж дізнавшись про це трохи пожурився»* [Григорович-Барський 2000: 25], – усе ще констатує автор.

А в чудовому й навіть дивовижному італійському місті Венеції увагу Василя Григоровича-Барського привернули не лише дива архітектури та природи (ними він знову й знову «чудувався»), а перш за все те, як убогі італійські діти боролися за виживання: майже кожного разу, коли хтось із забобонних туристів (чи за звичаєм) кидав у воду якусь монету, дітлахи кидалися з висоти мосту в глибину каналу й намагалися дістати ті дрібні гроші – Василеві здалося, що жодній монеті не вдавалося приховатися й пропасти в замуленому дні. Автор знову пише: *«Ми дуже чудувалися»* [Григорович-Барський 2000: 42].

Але на цей раз і далі до «зачудувань», «захоплень» і звичайних «здивувань» поступово, але стабільно додаються

«сумнівни» й «роздуми» про долі тих людей, з якими доводилося зустрічатися і жити.

Остаточно запанували глибокі й болючі роздуми тоді, коли мандрівник сам захворів у місті Барлетті, і коли його найкращий і, як думалося Барському, найвірніший супутник і друг Юстин покинув його.

Саме тоді мандрівник справді глибоко осмислив і свій стан (*«Я журився, що за ці дні супутник мій Юстин відійде далеко й не буде надії його наздогнати. Тяжко боліло тоді моє серце, і з великого жалю я нарікав і з плачем не раз проклинав супутника свого Юстина, тому що він покинув мене в такій скруті і в такому нещасті, та й, просто кажучи, в чужій землі та в лиху годину, чого б і невірний не вчинив, якби разом із християнином мандрував, заприятлившись»*) [Григорович-Барський 2000: 58]), і мотиви, цілі та завдання подальших мандрів: *«Поклав я тоді журбу і пригадав слова пророка: «Ближні мої поставали оподаль», так прийшла думка проте, що подорож по святих місцях має бути призначеною не лише задоволенню цікавості й молінню за «ближніх». А тому вже у тому ж таки реченні пише: «...ледве переводячи дух від хвороби й скорботи, які облягли мене, пом'янув я Бога і звеселився»* [Григорович-Барський 2000: 8].

І які б з ним далі не траплялися лиха, пригоди та відчаї (*«розболілася в мене в дорозі права нога, розпухла. Було мені дуже сумно, бо це не минула перша журба, як загубив я патенти...»*) [Григорович-Барський 2000: 54]), які б дива не траплялися на його шляху (*«Палаці та прості будинки такі гарні, що втішають око, можна лише дивуватися»*) [Григорович-Барський 2000: 65]) в усьому тому й за всім тим прочанин почав бачити і його ближніх, і тих, що творили чудеса архітектури – співчував їм, молився за них Богові, мандрівник прагнув допомогти хоча б словом якщо не ділом.

Та найяскравіше все те проявилось вперше тоді, коли мандрівник потрапив до Риму, у якому тоді ні книжної італійської, ні на той час уже застарілої латинської мови ніхто посправжньому не розумів. Лише зустріч з прочанами, які прибули з польських земель урятувала Василя: *«...і стало мені*

веселіше від того, що почув мову, якою можна і розмовляти, і порадитися» [Григорович-Барський 2000: 73]. З тих пір бажання спілкуватися з людьми й допомагати їм стало домінантним. Навіть коли мандрівник *«...бачив багатьох людей, що купували, і багатьох таких, що продавали товари»* [Григорович-Барський 2000: 86].

По-своєму виявилися гуманістичні настрої мандрівника тоді, коли він побачив, що венеціанські принцеси, влаштовуючи бенкети для сенаторів і визначних вельмож (та ще й на честь Господа Ісуса Христа), ставили на столи *«...страви виготовлені у вигляді персонажів...»* [Григорович-Барський 2000: 94], у тому числі й у формі людських фігур – проти того протестували прочани дуже різко й болюче.

Хвилювали й обурювали мандрівника й інші, «дивні» речі. Так, наприклад, у тій же Венеції на його очах люди знущалися над тваринами і, що обурило автора найбільше, отримували від того задоволення: *«Коли я бачив це, хоч багато хто й веселився, то мало не плакав, уздрівши такі муки незлбової тварини, що її терзає проклята люта bestія, і чуючи її зойк та жахливе й тяжке ревіння, що проймас душу кожної милосердної людини»* [Григорович-Барський 2000: 95].

Загалом аж до перебування у Венеції в переживаннях мандрівника-прочанина й у його свідомості боролися дві тенденції: евристична співчутливість і співчутливі роздуми з бажаннями хоча б якось допомогти чи хоча б якось зарадити знедоленим і розчарованим життям людям.

Так, при читанні перших двох сотень сторінок «Мандрів...» складається враження, що В. Григорович-Барський рідко коли зосереджувався на чомусь конкретному й важливому: то він майже з фотографічною точністю фіксує засобами нормативного мовлення те, що бачить, рідше – порівнює міста, звичаї, людей і їхнє ставлення до нього самого в різних містах «пройденої» Європи, то (ще рідше) роздумує над побаченим і пережитим.

Мабуть саме тому на початку «Мандрів...» автор використовував перш за все найпростіші й найдоступніші інформативні елементи переказів чи спогадів. А з накопиченням сприйнятої інформації з'являються й перші переліки часом дуже ро-

зрізнених фактів, подій, предметів і рис характерів, етносів та націй. І цьому, як правило, подаються ті емоції, які народжуються вказаними фактами.

А це чи не найкраще свідчення того, що автор усе сприйняте, осмислене й оцінене ним самим переживав надзвичайно глибоко. А тому почуття суму й туги за батьківщиною трапляються дуже рідко – мандрівник точно знав, що він повернеться додому обов'язково.

Поступово вказані прийоми змінюються роздумами, характеристиками, порівняльними характеристиками і навіть елементами психоаналізу. Інколи автор вдається й до внутрішнього мовлення. І саме тоді найбільш яскраво виявляються перші ознаки одухотвореного світобачення – як форми щирого прагнення мандрівника-прочанина до «добромислія» і «добротворення».

Відтепер Василь Григорович-Барський стає ще більш уважним і до життя людей, і до їхніх радостей і страждань, і до деталей та історичних паралелей, до елементів схожості з життям українців та інших народів світу. Тепер він починає щедро ділитися своїми знаннями біблійних текстів, притч та оповідей з життям святих – іноді він просто цитує з цих та й інших джерел. До того ж Григорович-Барський залишився вірним (якоюсь мірою) й стилеві бароко – він наповнив текст багатьма словесними прикрасами та «завитками», домислами та чудовими літотами, гіперболами й метафорами.

Так, потрапивши в грот Пресвятої Богородиці, він поетично описує, як вона переховувалася тут з Немовлям та з Йосипом, коли втікала від Іродових посіпак.

Важко не повірити в те, яку чудодійну властивість мають йорданські води – паломник описує все те так зачудовано, що починаєш вірити й сам.

З особливим співчуттям переказує прочанин розповіді про назву Мертвого моря: «*А назвали його «Мертвим» тому, що тут загинуло багато людей під час катастрофи, що спіткала міста Содом і Гоморру»* [Григорович-Барський 2000: 198]. Розуміючи, що це оригінальне пояснення назви моря мало хвилює читача, автор одразу подає й свої спостереження: «*Сіль проступає на березі й подібна на тонкий лід; випраний у цій*

воді одяг розлазить по швах і трухлявіє; тільки до миття тіла ця вода є здорова й помічна, оскільки усяку сверблячку й коросту знищує, тому захожі ефіопи завжди тут миються» [Григорович-Барський 2000: 201].

Єрусалим не просто справив особливе враження на прочанина – він повністю одухотворив його. Тут В. Григорович-Барський пробує аж до Пасхи Господньої та дуже схвильовано описав це свято й життя мешканців міста-святині. З одного боку, стан паломника можна зрозуміти: далеко не кожному з християн і навіть не кожному з прочан випадає нагода пожити так довго в Єрусалимі та ще й святкувати день Христового Воскресіння у тому місці, де ця подія справді відбувалася. А з іншого, саме цей прочанин сам по собі став активним: у Горній він відвідав католицькі святині, зокрема францисканський монастир, і спостерігав там винос Плащаниці та «викликання вогню» в храмі Христового Воскресіння й при всьому цьому (православний християнин) не зробив жодного критичного зауваження на адресу католицького обряду. Більше того, Василь дочекався пасхальних урочистостей.

У Велику П'ятницю, коли після виносу Плащаниці люди запалюють свічки й несуть їх до своїх домівок, наш паломник спостерігав цілу феєрію високого, «божественного» вогню – вона не тільки справила на нього незабутнє враження, а й наштовхнула на думку про необхідність *«жити для інших людей»*, адже. спостережливий погляд паломника помітив, що архієрей, який довго служив *«Чин похорону Ісуса Христа»*, сам під кінець служби був ледь живий від такої втоми, що цього священика самого занесли віруючі люди на руках у вівтарну частину храму.

Усе це так потрясло уяву й свідомість прочанина-мандрівника, що молодий українець надовго забув про свою власну втому й поринув у надзвичайний, незабутній стан: *«Церква вся повна полум'я вогненного і виглядає, мов ріка вогню, неначе полум'яносні херувими літають храмом Господнім; від нього страх і радість невимовна пронизує єство людини, і в народі панують урочистість і дива великі»* [Григорович-Барський 2000: 211].

Саме в цей момент пробуджується та й не покидає потім, його особливий дар поетичного мислення, вміння образно й метафорично передавати світ: від окремих деталей й до монументальних картин святкових й житейських видовищ. У цьому плані особливо показовими стають і словесно-поетичні «штрихи», і цілісна картина розповідей Василя Григоровича-Барського про біблійне місто Єрусалим. Духовний стан автора дорівнюється настрою пророка Ісаї: *«І юнаки спіткаються й падають, а ті, хто надію покладає на Господа, – силу відновлять, крила підіймуть, немов ті орли, будуть бігати – і не потомляться, будуть ходити – і не помучаться»* [Григорович-Барський 2000: 158]. Саме в Єрусалимі Василь Григорович-Барський зовсім по-іншому переосмислив усе побачене до того, поміняв навіть оцінки побачених до Єрусалиму міст різних країн.

Уперше Григорович-Барський задумався над життям людей (про це вже йшла мова), але тепер ці роздуми стають невід'ємними і постійними. Може тому, на відміну від своїх попередників (у тому числі й українських паломників минулих часів), цей чоловік не ігнорував ні зовнішніх обставин своїх подорожей, ні вирішальних деталей і причин важкого життя мешканців відвіданих ним міст – мандрівник надзвичайно гостро реагує і на взаємини, і на особливості їхнього ставлення до паломників, зокрема до християнських паломників.

Після перебування в Єрусалимі В. Григорович-Барський не просто змінився – його новій допитливості й рухливості не стало меж, святі місця (а особливо ті, які описані в Біблії, відкривалися перед ним по-новому – в усій їхній духовній величі; по-новому розкривається перед паломником і Святе Письмо в цілому, і його окремі вірші, фрагменти й деталі. Автор наче вперше їх бачить і вперше звіряє достовірність написаного із реальністю, хоча він ніколи й не сумнівався ні в одному слові Біблії. Майже біля кожного пам'ятного місця Григорович-Барський відчуває не лише піднесення, хвилювання й здивування від побачених біблійних реліктів, а й посилює упевненість у тому, що він готовий йти далі й далі, щоб принести в Україну не сухі записи та констатації, а й прагнення жити для інших.

Більше того, при всій вірності й відданості християнству, В. Григорович-Барський не став фанатиком – у його роздум-

ливих і навіть аналітичних описах і записах відсутні будь-які осуди чи заперечення обрядів і звичаїв іудаїзму чи ісламу. Навіть тоді, коли автор спостерігав випадок прозелітизму, котрий прийнято дуже гостро засуджувати, він описав його спокійним тоном й без нарікань, а скоріш із легкою іронією: на його думку, то невірний і слабодухий християнин вдався до «*чину переведення з віри християнської у турецьку віру*».

В. Григорович-Барський намагався бачити в усьому перш за все риси позитивного й оцінювати людей не стільки за їхньою вірою, а за приятними взаєминами та за вмінням жити й діяти на добро. Мандрівник по-справжньому засуджував брутальність, насильство, нетерпимість і будь-які лихослів'я: «...*бо не маєш не тільки жодних чеснот, але й ніякої людської моралі, ні звичаю; якби хто захотів описати їхнє нелюдське життя та звичаї, то стало б моторошно не лише тому, хто пише, але й тому, хто читає*» [Григорович-Барський 2000: 193].

І всі його подальші записи та роздуми свідчать: кволий тілом і спраглий до знань (перш за все заради свого особистого оздоровлення) юнак уже в перші п'ять-шість років його мандрювань загартувався й тілом, і духом так, що фактично виступив у своїй книзі не бездумним туристом-відпочивальником, не шукачем пригод і розваг, а мудрим чоловіком, мислителем людських душ і глибинних роздумів над світовими проблемами.

А все те, як почували себе інші паломники поряд із Василем (чому, наприклад, утік і покинув його «друг» і т. ін.), як саме вирішував сам прочанин і люди різних соціумів, етносів, націй і релігій (та й десятки інших питань розглянутої книги), – все ще чекають на глибокі й системні дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Білоус 1985 – Білоус Г. В. Творчість В. Григоровича-Барського ; Відп. ред. В. Л. Микитась. – К.: Наук. думка, 1985. – 245 с.
- Булгак 2001 – Булгак О. Видатний мандрівник (В. Григорович-Барський) // Календар знаменних і пам'ятних дат, 2001. – К., 2000. – С. 116–121.
- Григорович-Барський 2000 – Григорович-Барський Василь. Мандри по Святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік. – К.: Основи, 2000. – 768 с.
- Шевченко 1990 – Шевченко В. Славетний мандрівник (до 300-річчя від дня народження Василя Григоровича-Барського) // Краєзнавство, географія, туризм. – 1990. – № 14. – С. 1–3.

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА
НОМЕМ НА ОЗНАЧЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ЧАСУ
В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
(у порівнянні з білоруською та російською)**

Час є однією з основних об'єктивних форм існування матерії, що виявляється в тривалості буття. Це поняття належить до визначальних категорій людської свідомості, оскільки відображає порядок зміни об'єктів і явищ дійсності та є фундаментальним елементом у побудові картини світу, зокрема й мовної [БЭС 1991: 250].

Категорія часу віддавна викликала і викликає зацікавлення дослідників різних царин. Уже у Стародавній Індії існувало спеціальне вчення про час – клададу, у якому час уподібнювався безкінечному потоку, що охоплює всі предмети та є причиною їхньої змінності і тлінності. Однак суспільна свідомість пододала величезний шлях розвитку, перш ніж отримала наукове філософське розуміння часу. Сучасна наука оперує розмаїтими часовими моделями, з-поміж яких вирізняються насамперед філософська, релігійна, художня, мовна і т. ін.

Попри відсутність єдності поглядів на тлумачення категорії часу диференціація абсолютного, космічного й емпіричного часів ніколи і ні в кого не викликала принципових заперечень. Останній тлумачать як відносну субстанцію, основним призначенням якої є практична орієнтація в повсякденному житті. Емпіричний час складається з періодів, для виміру яких людина звертається до найбільш стійких циклічних процесів. Тривалість існування явищ і предметів вимірюється століттями, роками, місяцями, днями, годинами, хвилинами і т. ін. Такі часові поняття репрезентовані в усіх світових культурах, хоч, безумовно, у кожній з них наявні національно-культурні специфічні риси щодо означення тих чи тих періодів емпіричного часу. Так, скажімо, у більшості світових культур рік поділя-